

עקרונות וכללי-יסוד

בדין לפני עיוור לא תתן מכשול

ראשי פרקים

א. לפני עיוור

ב. מסייע לדבר עבירה

שאלות שכיחות מאוד תלויות בסוגיות לפני עיוור והמסייע ידי עוברי עבירה, אף השאלות שיובאו להלן במדור השבת תלויות בהן בחלקן. אלא שסוגיות אלה ארוכות ורחבות, ואין מקומן בספר זה. לכן הבאתי סיכום תמציתי של העקרונות והכללים העולים מדברי הגמרא והפוסקים.

א. לפני עיוור

א. הגדרת איסור לפני עיוור: "כל המכשיל עיוור בדבר והשיא עצה שאינה הוגנת, או שחזיק ידי עוברי עבירה שהוא עיוור ואינו רואה דרך האמת מפני תאוות לבו, הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר: 'ולפני עיוור לא תתן מכשול'" (רמב"ם הלכות רוצח יב, יד).

ב. דווקא "בתרי עברי דנהרא", כלומר כאשר פעולת המכשיל הכרחית לביצוע העבירה, כיוון שהעבריין אינו יכול להגיע אל דבר האיסור בכוחות עצמו. דוגמה: הושטת כוס יין לנזיר העומד בצד השני של הנהר, ואיננו יכול לקחת את הכוס בעצמו (ע"ז ו, ב).

ג. כשהנכשל עושה את האיסור בין כה וכה, וחברו רק מוסיף לו 'ריבוי בשיעורים' – אין איסור לפני עיוור אבל יש איסור מסייע. דוגמה: רועה המוציא בהמות בין כה וכה לרעות בשדות של אחרים (גזל), וכעת מוסיפים לו בהמה (ויטב"א ע"ז ו, ב וב"מ ה, א). מובא במחנה-חיים סי' מה ועוד).

ד. כשאין נותנים לנכשל חפץ של איסור (כגון בשר טרפה), כל עוד קיים ספק אם יעשה את האיסור – מותר. דוגמה: מתן כסף לפועלים החשודים לאכול טבל. הכסף עצמו אינו דבר איסור, וספק מהו השימוש שיעשו בו (ויטב"א ע"ז סג, א ד"ה "אומר אדם",

א. הרמב"ם השמיט את החילוק בין תרי עברי דנהרא לחד עברא דנהרא, ותמהו עליו האחרונים (מנחת-חינוך מצווה רלב, שדי-חמד כללים מערכת ו כלל כו אות יז). עיין בספר מלומדי-מלחמה עמ' 33-40 יישוב להשמטה זו. וראה לקמן בפרק 'דיון ומקרים שכיחים', הערה ב.

מנחת-יצחק ח"ג סי' עט). יש מתירים גם כשידוע שיעשה האיסור, אם אינו נעשה בגוף הדבר שניתן לו. דוגמה: השכרת בית לספר המחלל שבת (שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' קפד, שו"ת פרי-השדה ח"ג סי' צז, שו"ת נטע-שורק או"ח סי' ט).

יש מוסיפים לזה גם מתן פרוסה למי שלא יברך, למרות שעושה האיסור בפרוסה עצמה, כיוון שהברכה היא דין במברך ולא בפרוסה (ע"פ מהר"מ לובלין סנהדרין סג, ב"ד ד"ה "אסור לאדם שיעשה שותפות").

ה. כשנותן את הדבר האסור בעצמו, אך קיים ספק אם המקבל יעבור עליו, י"א שנחלקו ראשונים בדבר ולרובם מותר וי"א שלכ"ע מותר. דוגמה: מכירת נבלה לישראל בשעה שאיננו יודעים אם יאכלנה או יתננה לכלבים (שדי-חמד מערכת ו כלל כו אות י). שתי סברות העלו המתירים: האחת היא שאיסור לפני עיוור הוא רק כשודאי יעבור, ולא די ב'רגליים לדבר' שיעשה האיסור (מחנה-חיים ח"א סי' מז בשם ריטב"א, שלטי-הגיבורים ועוד), והשניה – לאו דלפני-עיוור קל משאר לאווין, ולכן ספקו לקולא (פנ"י, חת"ס ועוד, הובאו בשד"ח שם).

ו. כשהנכשל אינו יודע שהדבר אסור לו – יש אחרונים שהקלו. דוגמה: מושיט לחברו הנזיר כוס לשותות והלה אינו יודע שיש בה יין, או מלווה לחברו בלי עדים ואולי ישכח ויכפור בהלוואה (פרישה חו"מ ע, ב"ח שם ועוד, מובאים בשד"ח הנ"ל אות יג). אבל רבים אוסרים (שד"ח שם בשם מנ"ח ודיוקים מכמה פוסקים).

ז. כשהנכשל היה אנוס אין עוברים משום לפני עיוור. דוגמה: מי שמת לו קרוב שחייב להתאבל עליו ולא ידע, וחברו שידע הזמינו לסעוד אצלו. דין זה קרוב גם לדין המשמש עם אשתו טהורה ופרסה נידה שלא בשעת וסתה, המוגדר אנוס (שד"ח שם בשם אחרונים).

ח. המתכוון למצווה ועל ידי זה נכשל חברו, לדוגמה: המכה את בנו הגדול כדי שיקיים תורה ומצוות, אולם יתכן שבנו יכה אותו בחזרה, יש מתירים (שד"ח הנ"ל אות יד בשם אחרונים שדייקו מדברי ראשונים, בהם הריטב"א קידושין לב, א) ויש אוסרים (שם, בשם כמה אחרונים, וזו גם דעתו ודייק כן מלשון השו"ע). דוגמה נוספת: המזמין אורח לשבת כדי לקרבו לתורה ויודע שיבוא במכוניתו (תשובות והנהגות [שטרנבוך] ח"א או"ח סי' שנח). הנותן לעני אוכל ויודע שלא יברך (דברי-חמודות חולין פרק ח אות עד, שרידי-אש ח"ב סי' ט). המשיא זוג שלא ישמור טהרת המשפחה (שרידי-אש ח"ג סי' כח, חלקת-יעקב ח"א סי' כג).

ב. מסייע לדבר עבירה

א. הגדרת מסייע לדבר עבירה: עזרה למי שעובר עבירה במתן כלים לעשייתה או בשותפות במעשה עצמו. למשל: אסור למכור לחשוד על השביעית פרה כשאומר שרוצה לחרוש בה. אסור לאישה לטחון עם אשת עם-הארץ, החשודה לאכול פירות שביעית אחר זמן הביעור (שביעית פרק ה, ח-ט).

ב. מדברי הרמב"ם אפשר להבין שאיסור זה הוא מדאורייתא, אבל אחרונים הסבירו שלא התכוון לזה (מחנה-חיים או"ח סי' מה, מנח"י ח"ג סי' עט).

ג. במקרה שהעזרה אינה דרושה לעצם מעשה העבירה, שיכול היה להתבצע גם בלעדיה, מצאנו סתירה בדברי ראשונים אם יש בזה איסור מדרבנן של "מסייע ידי עוברי עבירה". דוגמה: לתת כוס יין לנזיר שנמצא בסמיכות מקום ויכול לקחת בעצמו – "חד עברא דנהרא" (תוספות ע"ז ו, ב ד"ה "מניין שלא" ורא"ש שם מתירים, תוספות שבת ג, א ד"ה "בבא דרישא" ורא"ש שם – אוסרים). דוגמה נוספת: האם מותר למכור לגוי לבונה שעתידי להקטיר אותה לעבודה זרה, כשיכול לקנותה גם במקום אחר. הרמ"א (יו"ד קנא, ד) מביא את שתי הדעות, מסביר שזו מחלוקת ומסיים שהמנהג להקל אבל בעל נפש יחמיר על עצמו. השדי-חמד (שם מערכת ו כלל כו אות י) מביא דעות רבות לכאן ולכאן, ומסיק שהרבנים האחרונים נטו להחמיר.

ד. יש אומרים שאין איסור לסייע לגוי או לישראל מומר במצב של חד עברא דנהרא. דוגמה: כנ"ל בסעיף ג (ש"ך יו"ד שם סק"ד בתירוץ סתירת הראשונים הנ"ל, שלא כדעת הרמ"א הנ"ל סעיף ג). יש מוסיפים ואומרים שאין איסור לסייע באופן זה למי שעובר עבירה במזיד, גם אם אינו מומר (דגמ"ר שם, בהערה על הש"ך). הסברה היא שדין ישראל ערבים זה בזה מתבטל כשעושה במזיד (אבנ"ז יו"ד סי' טו. דיון בזה בשד"ח שם אות ג ד"ה "גם מצאתי בשו"ת כת"ס").³ אבל כמה פוסקים חלקו עליהם (שד"ח שם ד"ה "והנה לעיל").

ה. יש-אומרים⁴ שאין איסור לסייע למי שמחפש בעצמו את האיסור והמסייע אינו מעורר אותו לעשותו, ויש חולקים ואוסרים (שד"ח שם בשם משפטי-שמואל, והוא עצמו חולק עליו).

ו. יש מחלקים בין מסייע בשעת העבירה ממש שאסור, לבין מסייע לפני שעת העבירה שמתור. דוגמה לאיסור: בעל הבית מוציא פרוסה לרשות הרבים להניח ביד העני והעני מסייע לו בשעת ההנחה, למרות שהיה יכול להניח בעצמו על גבי הקרקע (שבת ג, א). דוגמה להיתר: המושיט כוס יין לנזיר העומד עימו ב"חד עברא דנהרא" לפני ששותה אותו (ע"ז ו, ב). המתירים: בניין-ציון (סי' טו בישוב סתירת דברי ראשונים הנ"ל אות ג), כת"ס (יו"ד סי' פג ד"ה "והנה הש"ך"), מהרש"ם (ח"ב סי' צג), משיב-דבר (ח"ב סי' לא-לב לעניין שידוך לחילוניים).⁷ האוסרים: חלקת-יעקב (אבהע"ז סי' כג), אור-לציון (ח"ב עמ' רמג).⁷

ב. בהקדמתי התייחסתי לכך שהגדרתם של החילוניים כיום כתינוקות שנשבו אינה רק קולא. דוגמה יפה לכך ניתן למצוא בדיון זה, שאם נגדיר את החילוניים כתינוקות שנשבו לא יחול עליהם דינם של הש"ך והדגמ"ר, שהרי אינם מזידים. אמנם בספר שביתת-הים (וולדינברג) פרק יט אות ב השתמש בהיתר זה גם לגבי חילוניים בימינו (וראה בפרק הבא 'דיון ומקרים שכחים', הערה ד).

ג. כלומר, גם אם לא נקבל את דברי הדגמ"ר. עיין שם שמדובר בחד עברא דנהרא, וכיוון שהן יוזמת האיסור והן השגתו שתייהן בידו של המבקש לעבור – אין אפילו איסור מסייע בדבר.

ד. על הקושיה מאיסור מכירת כלים בשביעית, שגם שם הוא לפני שעת העבירה, כבר דיבר כת"ס הנ"ל. מסקנתו היא שמכירת כלים העשויים לגוף המלאכה האסורה היא סיוע שיש בו ממש, אבל נתינת אוכל למי שלא יברך וכדומה אינו מסייע בגוף העבירה, שאין עבירה באכילה. תירוץ אחר כתב מהרש"ם (ח"ב

ז. יש מחלקים בין נתינת איסור למי שתובע אותו לדבר עבירה, שבאופן זה אסור, לבין מי שלא תבע אותו בפירוש לעבירה אמנם אנו יודעים שיעבור. באופן כזה יהיה מותר, אם יכול להשיג את דבר האיסור בעצמו (בניין-ציון הנ"ל בתירוץ אחר).

ח. המסייע לפני שעת העבירה מותר מפני דרכי שלום, כל עוד יש לתלות באופן רחוק שלא יעברו העבירה. דוגמה: השאלת ריחיים לחשוד על השביעית (שביעית פרק ה, ט). אמנם לדעת המחנה חיים (סי' מה, הובא לעיל בעקרונות לפני עיוור, אות ה) אין צורך בהיתר של דרכי שלום, אלא כל מקום שיש לתלות שמא לא יעשה האיסור – אין איסור מסייע כלל.

ט. באדם חשוב יש להקפיד יותר ולהימנע, גם כשלאחרים מותר. דוגמה: הגמרא בנדרים (ב, פג) מספרת שרב אשי מכר עצים למקום פולחן של עבודה זרה כשיכלו לקנות גם במקום אחר, ולמרות זאת תירץ עצמו בכך שרוב עצים ניתנו להסקה (שד"ח שם אות ח בשם יד-מלאכי).

י. כשיש אפשרות להשיג אותו דבר מיהודי אחר, שהוא עבריין לעניין זה – יש אוסרים ויש מתירין (מחלוקת המשנה-למלך והפני-משה המובאים בשד"ח שם אות ט ואילך, והוא עצמו מצדד כאוסרים וטוען שזו דעת הרוב). "א שבמקרה שהיהודי האחר שאצלו אפשר להשיג את האיסור אינו יודע אודות האיסור של לפני עיוור – מודה המשל"מ (מנחת-יצחק ח"ג סי' עט). "א שבמקרה שסירוב בכל אופן לא יועיל, ובודאי ימצא מי שיספק את דבר האיסור – מודה המשל"מ (ראה אוצה"פ אה"ע מט סק"ו אות יא).

יא. אם ע"י הסיוע שלו מצילו מחטא חמור יותר – מותר (שד"ח שם בשם תפארת-שמואל). דוגמה: נתינת אוכל למי שלא יברך, כדי למנעו משנאה כלפי התורה והתרחקות מיהדות (מנחת-שלמה ח"א סי' לה).

יב. כשהעבירה עצמה מדרבנן "א שאין בזה איסור מסייע, יש מסתפקים בדבר ויש האוסרים לגמרי (שד"ח שם אות ג ד"ה "והא דאסור מדרבנן").

סי' קפד) וחילק בין לפני-עיוור שאסור גם לפני ביצוע המעשה, לבין מסייע שאסור רק בשעת מעשה. לדעתו המקרים בהם אסרו גם לפני מעשה הם כשמדובר בדין לפני-עיוור. אמנם בפירוש תוספות אנשי-שם על המשנה בשביעית (פרק ה, ו) שהיא מקור הדין לאיסור מכירת כלים, כתב שמדובר דווקא כשאפשר להשיג במקום אחר, ולדעתו אין כאן דין לפני-ע"א אלא מסייע. (אעפ"כ מותר רק במקרה שבו קיים הנימוק מפני דרכי שלום. סברה זו היא לפי דעת החולקים על הרמ"א). עיין עוד להלן בפרק 'דיון ומקרים שכיחים'.

ה. ממה שהאחרונים בסימן קסט לא הביאו סברה זו לתרץ את קושית הב"י, נראה שהב"י, המג"א והט"ז אינם סוברים כך. ועיין אוצה"פ אה"ע סימן מט סעיף ג אות יא.